

Graun, biera, vin

Tranter vignas plantav'ins graun, il lain dals chastagners vegniva duvrà sco spalier per las vits e la feglia sco sternim per ils uigls. Tals dievers entretschads predominavan durant tschientaners en il Grischun.¹ Musaments per la cultivaziun dad ers tempriva èn – sper numns da vitgs e da cultira sco Maiavilla u Seglias («lunga sdrima d'er») – er las terrassas cun mirs da sustegn² che caracterisavan e caracteriseschan il maletg da la cuntrada en differentas regiuns dal Grischun. Enfin la fin dal 17. tschientaner vegnivan cultivads cunzunt ierdi e seghel e, sche las cundiziuns climaticas permettevan quai, er furment, avaina e panitscha.³ In tschientaner pli tard èn suandads il tartuffel ed il tirc. **15.06** Pervia dad imports pli bunmartgads suenter 1850 e meglras colliaziuns da traffic è la cultivaziun dad ers sa reducida.⁴ Pir durant e suenter las duas guerras mundialas è la cultivaziun da graun vegnida augmentada e la plantaziun da tartuffels ha cuntanschi sia pli gronda surfatscha.⁵ Tuttina n'ha la dumonda betg pudì vegnir cuvrada cun l'atgna cultivaziun fin ils onns 1950.⁶ Quai è daventà pussaivel pir cun la modernisaziun, pia cun cultivar ers cun maschinas e cun agid da fertilisaders e meds da protecciun da plantas. 30 onns pli tard ha quai perfin chaschunà ina surproducciun. Suenter ha la cultivaziun da graun pers cuntinuadamain sia muntada. **15.01**

Ins pudess sminar che la producciun durant il temp medieval saja stada suffizienta per l'autoprovediment e che imports da granezza sajan in fenomen modern. Però era gist il graun in dals bains d'import principals.⁷ En il Grischun han ins l'emprim retratg granezza cunzunt dal

martgà turitgais. A partir dal 15. tschientaner tardiv è l'import succedi senza dazi dal Tirol e da la Lombardia.⁸ Quests privilegis èn dentant savens vegnids nizzegiads en atgna favur: il graun turitgais vegniva vendì vinavant a Milaun ed a Venezia.⁹ Il graun da la Lombardia – cumprà pli bunmartgà – vegniva apparentamain er mintgatant vendì anc avant ils cunfins dal pajais, sco ch'igl ha num en ina reclamaziun dal duca da Milaun dal 1493.¹⁰ Sper quai devi en temps da guerra u per intents politics adina puspè bloccadas d'export da graun – tant dal ducadi da Milaun e da l'Austria sco er da las Trais Lias.

La gronda dependenza d'imports da granezza sa mida strusch durant ils tschientaners. Carl Ulysses von Salis-Marschlins s'interessava per dumondas agraras ed ha scrit 1814: «Ins vegn ad esser surstà da vesair il graun tranter ils products d'import d'ina terra uschè grondiusa e fritgaivla, e tuttina èsi uschia, e gia avant 1797 vegnivan importads mintga onn 2000 mesirins graun e ris da Milaun e 1000 mesirins graun da la Val da l'Adisch sur Bormio u dal Tirol sur il Bernina.»¹¹

Ina componenta centrala dal nutriment da la populaziun da las vals dal sid dal Grischun era la chastogna. Il chastagner cultivà era probablamain vegni importà dals Romans ensemen cun la vit¹² e creschiva fitg bain en las vals dal sid dal Grischun ed en la Valtellina. Quant impurtant che ses fritg era, ha observà il pionier da la perscrutaziun da las Alps Johann Jakob Scheuchzer l'onn 1746: «Sche chastognas e maruns prosperesch bain en il pajais, è la mancanza da graun tant pli pitschna; pertge quels dattan blier nutriment a l'um cumin.»¹³ Tuttina è la

15.06 Chischners en Surselva
Caracteristics per il maletg da la cuntrada eran ils chischners – roms da lain per laschar madirar e setgentar granezza. Cura ch'il process da setgentar era finì, vegniva il graun allontanà e scudi. Il tirc percenter vegniva savens setgentà sin balcuns u sin la spunda da balcuns.

15.07 Guaudets da chastagners en la Bregaglia
Dapi il temp medieval vegnivan chastagners cultivads ed enferlads. Pervia da lur valur pudevan ins dar enavant sco ierta, vender u dar en fittanza ils chastagners. Uschia è in chastagner vegni vendì 1492 per 12 liras, quai ch'era bunamain la valur d'ina vatga. Persunas privatas u vischnancas burgaisas pudevan esser proprietarias da las plantas. Plinavant pudevan selvas da chastagners sa chattar sin funs patrizian, alura eran ils burgais ils proprietaris da las plantas e pajavan per els ina taxa annuala da ca. 30 raps per bist. Il maletg mussa singulas «cascine» (teguas da setgentar) en la selva Brentan.

15.01 Cultivaziun da graun, tirc e tartuffels, 1917–2020

Quests trais tagls da temp mussan co che la cultivaziun da differentas spezias da graun, da tirc e da tartuffels è sa midada durant 100 onns. Ins vesa bain che la cultivaziun da granezza grischuna ha pers impurtanza il 21. tsch. 1950 fin 2020 è la surfatscha cultivada totala sa reducida per passa dus terzs. Las diversas spezias da graun sco er tirc e tartuffels vegnan bain anc cultivadas il 21. tsch., dentant en quantitads per part fitg pitschnas. La cultivaziun da tartuffels ha damai subi ina reducciun massiva da var 95% en il decurs dals ultims 70 onns. Ins vesa bain tge districts e regiuns ch'eran pli focussads sin la cultivaziun da granezza. Plinavant sa mussi, nua che tge spezias da granezza creschivan meglier. Las cifras reflecteschan las cundiziuns climaticas e geograficas.

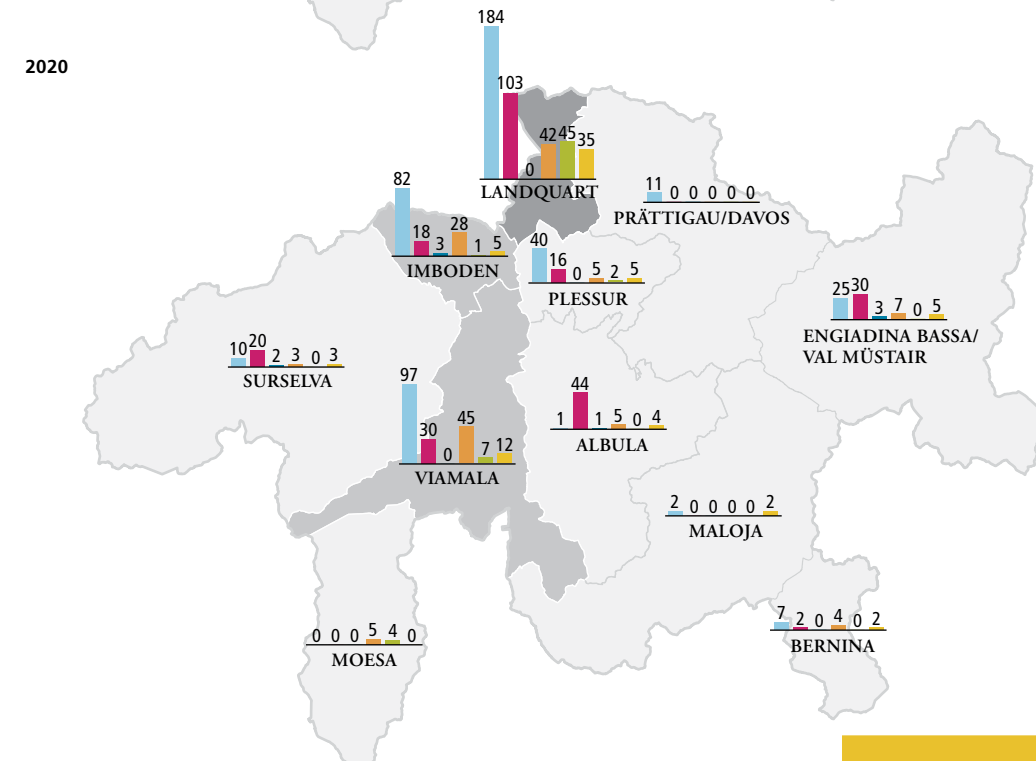
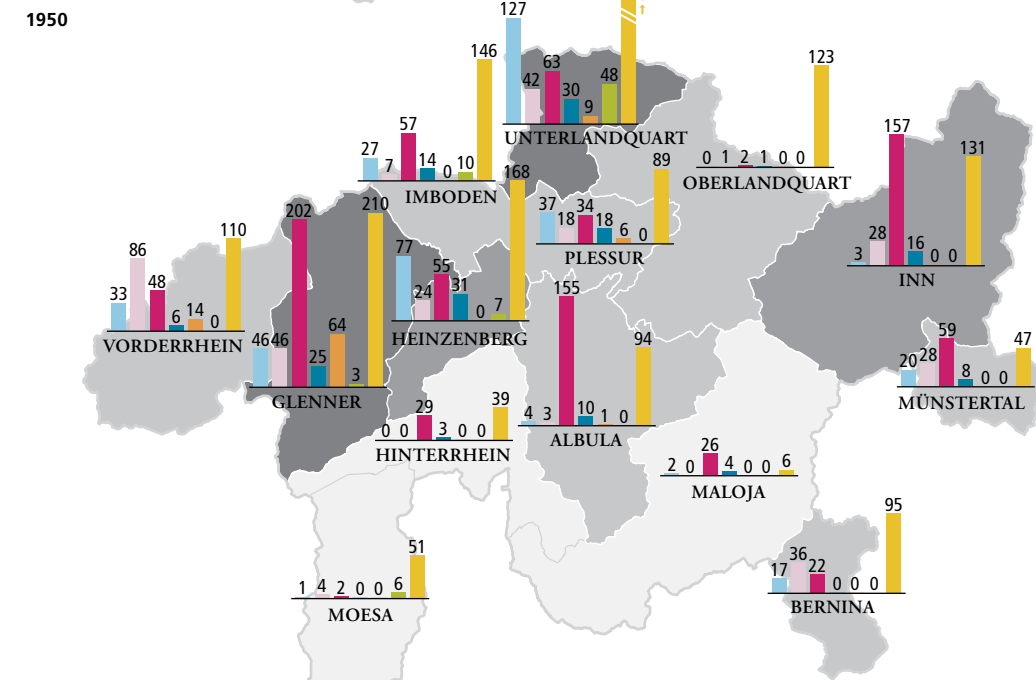
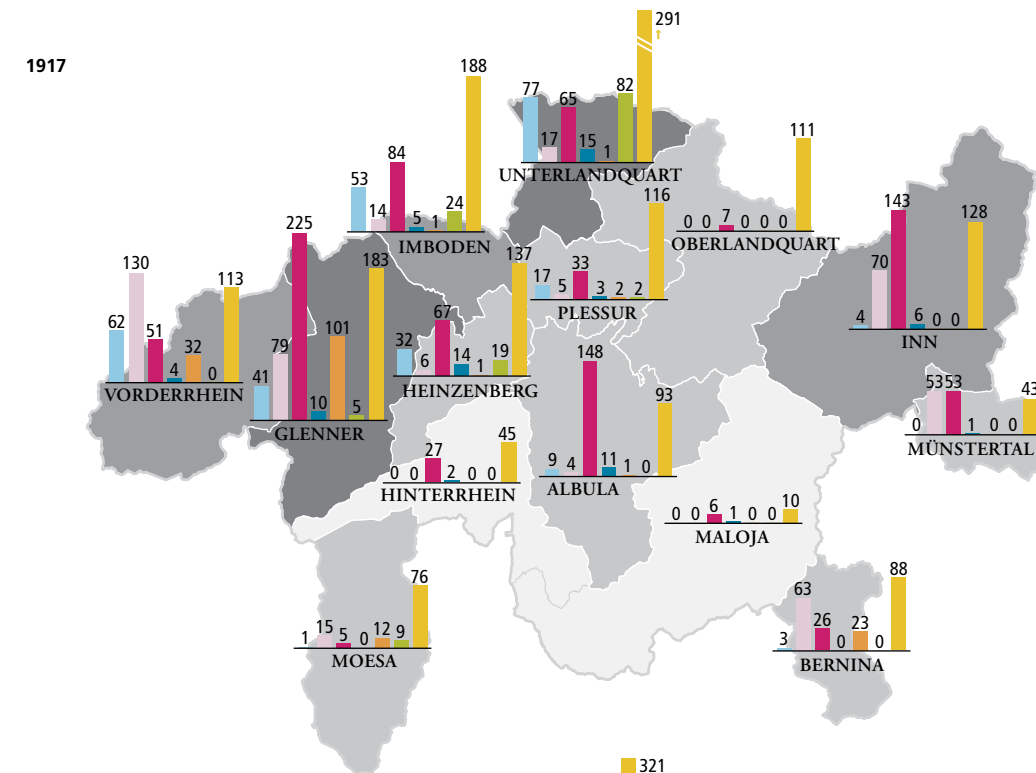
Surfatscha da cultivaziun en ha

- furment
- seghel
- ierdi
- avaina
- ulteriuras spezias da graun
- tirc da moler
- tartuffels

2020: nova repartiziun dals territoris dapi 2016; il seghel na vegn betg pli mussà separatamain

Surfatscha da cultivaziun totala en ha

- <100 ha
- 100–300 ha
- 300–500 ha
- >500 ha

15 muntada da la cultivaziun da chastognas sa reducida il 17. e 18. tschientaner pervia da pitschnas racoltas, pervia da la cultivaziun da tartuffels e tirc sco er pervia d'imports bunmartgads da l'Italia en consequenza da l'infrastructura da traffic megljerada.¹⁴ Il 20. tschientaner è il dumber dals chastagners alura sa reduci drasticamain. Er il scumond nazional da pinar chastagners dals 23 da favrer 1917, applitgà da la Regenza grischuna – mintga chastagner terrà ha stuì vegnir remplazzà –, ha strusch influenzà questa situaziun. 1919 han ins registrà 680 hectaras guaudets da chastagners, 100 onns pli tard eran quai mo anc 150 hectaras. **15.07**

Ch'i vegniva fatg biera en il Grischun gia dal temp medieval tempriv mussa la cultivaziun da virtit sin ils bains da l'investg da Cuira e da la claustra da Pfäfers.¹⁵ Sco temp da fundaziun da las bierarias grischunas sa mussa dentant pir il 19. tschientaner tardiv. A Susch han ils frars Campell manà ina bieraria a partir da l'onn 1875.¹⁶ Ina ulteriura han els fundà 1892 a Schlarigna.¹⁷ **15.08** Las duas bierarias d'acziun da l'Engiadina han prosperà suenter 1900, durant la construcziun da la Viafier retica. Il manaschi a Susch ha tuttina stuì vegnir liquidà l'onn 1917¹⁸ – ed el n'è betg restà l'unic. L'onn 1919 existiva mo anc la mesadad da las 14 bierarias oriundas. Or da l'antieriura «Bieraria d'acziun retica», fundada il 1780, è sa sviluppada suenter numerusas fusiuns la Calanda Bräu ch'ha silsuenter dominà il martgà. La midada da questa tendenza è succedida il 21. tschientaner cun la fundaziun da 31 bierarias (pitschnas) cun ina producziun annuala stimada da 122 000 hectoliters. **15.02**

Gia durant il temp medieval era il vin in product alimentar impurtant.¹⁹ La vit vegniva per il solit cultivada en l'orticultura. Dapi il temp medieval crescha ella cunzunt en las valladas dal sid cun lur clima ideal, en las regiuns subditas dal sid ed en la Val dal Rain Grischuna.²⁰ En il Grischun dal Nord è il vin vegnì importà cunzunt or dal territori da l'Italia dad ozendi e dal Tessin.²¹ Uschia na fai betg surstar ch'il vin furmava adina il post principal dals privilegis da dazi ch'ìls Grischuns giudevan en il ducadi da Milaun.²² Mo er quest dretg spezial d'importar senza dazi è vegnì interpretà en moda generusa – sco tar il graun: Grischuns cumpravan dapli vin lumbard che mo per lur agen diever ed al exportavan en il Tirolo u al vendevan en il commerzi intermediar. Il consum da vin era fitg aut, en spezial per lung da las vias da transit grischunas.²³

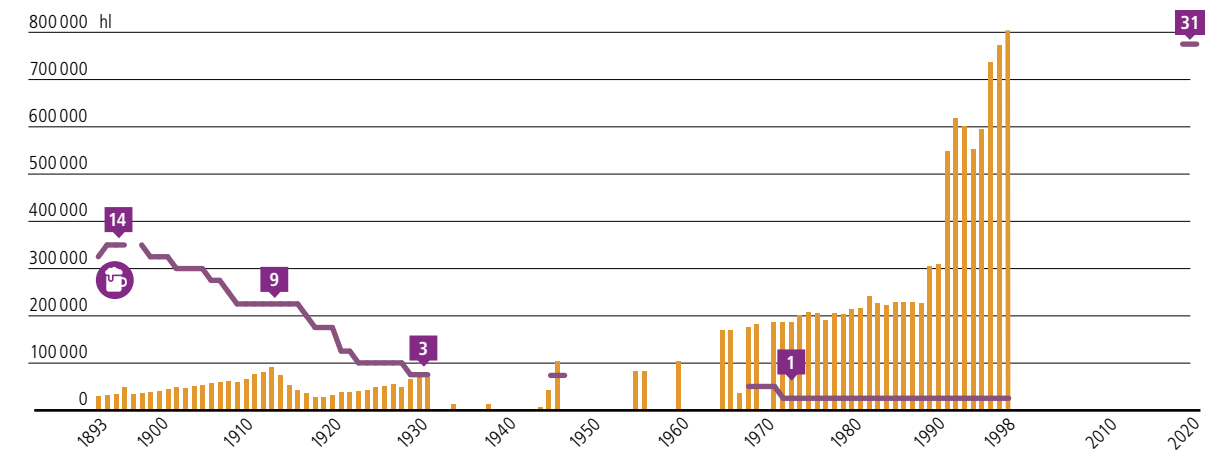
En las vals dal sid percenter plantav'ins en il temp medieval cunzunt culturas maschadadas cun vits e graun. En la Valtellina ed en la Valchiavenna n'han ins perquai – malgrà grondas surfatschas da vignas da da 3057 hectaras en Valtellina e 500 hectaras en Valchiavenna – betg cuntanschi las medemas racoltas sco en il nord. Valurs da cumparegliaziun exactas mancan dentant.²⁴

1855 ha l'antieriur cusseglier guvernativ Wassali numnà mo anc tschintg territoris da viticultura cun ina surfatscha da totalmain var 230 hectaras: Cuira, Tschintg Vitgs, Maiavilla, Roveredo e Brusio.²⁵

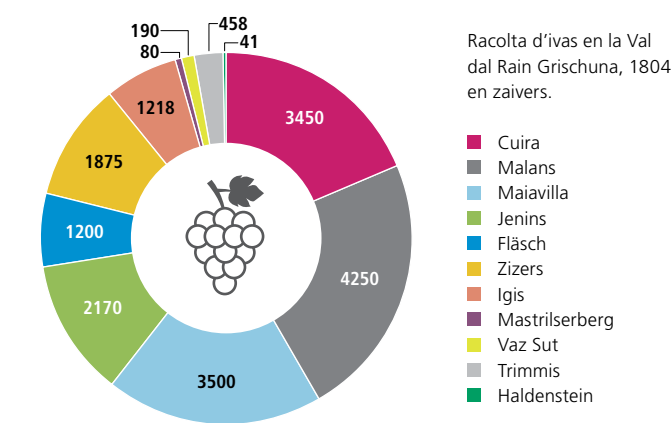
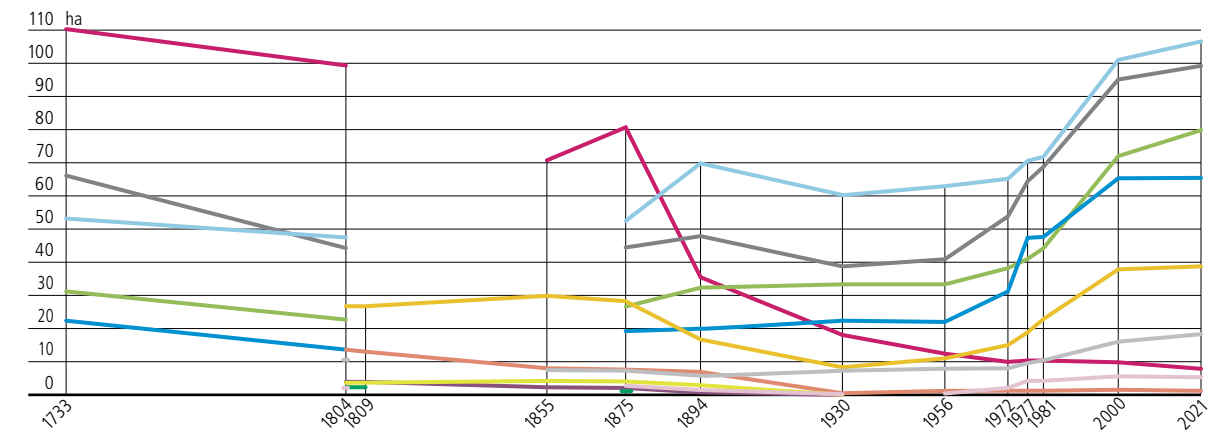
Ina midada da la viticultura a la cultivaziun da graun capita gia il 17. tschientaner tardiv.²⁶ **15.04** Fin 1930 s'accentuescha questa tendenza e cunzunt Cuira perda massivamain surfatscha da vignas. **15.09** Ina nova extensiu e revitalisaziun da la viticultura grischuna cumenza durant la segunda mesadad dal 20. tschientaner e cuntinuescha anc oz.²⁷ **15.03** Il 20. tschientaner avevan ils viticulturs en il Grischun – sco en tut la Svizra – da batter cun la flossera da la vit e cun la sfarinussa, sco er cun la concurrenza creschenta dals producents da biera e da most e cun il moviment d'abstinenza.²⁸ Il Plantahof ha sustegnì ils producents da vin cun controllà la qualidà da las racoltas. La midada da la cultivaziun cun pals a quella cun fildaroms sco er la mecanisaziun han manà ad ina viticultura raziunalisada.²⁹ L'onn 2022 cumpigliava la surfatscha da vignas en il Grischun – senza la Mesolcina – 420 hectaras, quai ch'ha manà ad ina racolta da 24 070 hectoliters.³⁰ Var 73 pertschient da las vignas portan spezias cotschnas. **15.05**

- 1 Lanfranchi/Negretti 2005, p. 207s.; Mathieu 2005, p. 22.
- 2 Tomaschett 1995, p. 241s.; Meyer 2005, p. 168.
- 3 Zweifel 1988, p. 127.
- 4 LIS; Grischun, 5.2.1. Agricoltura e selvicoltura; Zweifel 1988, p. 127.
- 5 Zweifel 1988, p. 127.
- 6 Dönz 1988, p. 22.
- 7 Hitz 2005, p. 236; Scheuchzer 1746, p. 397.
- 8 Hitz 2005, p. 236.
- 9 Bosch 1913, p. 91.
- 10 Hitz 2005, p. 236; Schnyder 1973, nr. 836 e 863.
- 11 Salis-Marschlins 1814, p. 298.
- 12 Merz 1919, p. 9.
- 13 Scheuchzer 1746, p. 397.
- 14 Engler 1901, p. 59–61; Merz 1919, p. 10 e p. 29.
- 15 Meyer 2005, p. 169.
- 16 Vital 1996, p. 73.
- 17 Bezzola 2021, p. 70.
- 18 Vital 1996, p. 78.
- 19 Lanfranchi/Negretti 2005, p. 208; Meyer 2005, p. 168s.
- 20 Hitz 2005, p. 228.
- 21 Meyer 2005, p. 169.
- 22 2005, p. 236.
- 23 Hilfiker 2005, p. 68.
- 24 Camenisch, im Druck.
- 25 Wassali 1857–1858, p. 60. Conversiun: 1 juharta vignas = 25,4 aras
- 26 Kobelt 1965, p. 168.
- 27 Camenisch 2024.
- 28 HLS: Weinbau, 3, Die Rebbaukrise: Weinbau im 19. und 20. Jahrhundert.
- 29 Jüstlich 1988, p. 150.
- 30 Fromm (online).

15.02 **Producziun da biera 1893–2020**
Fin ils onns 1930 è il dumber da bierarias sa reduci cuntinadamain. Suenter è la producziun da biera stada dominada d'ina suletta bieraria gronda; a partir dals onns 1960 pon ins registrar in ferm augment dal volumen da producziun da biera (indicaziuns existentas fin 1998). Dapi la midada dal millenni han puspè pudì s'establi bierarias pitschnas en il Grischun (producziun da biera per onn stimada: 122 000 hl).

15.03 **Svilup da surfatschas da vignas en la Val dal Rain Grischuna, 1733–2021**
Entant che Cuira aveva a disposiziun il 18. tsch. gronds areals cun vignas per la producziun da vin, en questas surfatschas sa reducidas fermamain cunzunt fin 1930 – er a favur da la cultivaziun da graun. Er a Haldenstein, Vaz Sut e Mastrilsberg en las surfatschas vegnidas reducidas, persuerter han ils Tschintg Vitgs ed il Signuradi pudì cultivar in areal constant e perfin anc pudì engrondir quel a partir dals onns 1980.

15.04 **Racolta d'ivas en la Val dal Rain Grischuna, 1804**
En la cumparegliaziun da las surfatschas da vignas en la Val dal Rain Grischuna dal 1804 **15.03** dat en egl che Cuira possedeava il dubel da la surfatscha da vignas da Malans e Maiavilla, aveva dentant ina racolta pli pitschna. Enderlin declera quai cun il fatg che «pli baud era la viticultura a Cuira bier pli considerabla». I dettia dentant regiuns, en las qualas las vignas en per gronda part vegnidas transformadas en ers. Ultra da quai vegnia la viticultura negligida malmain, e plirs possessurs da vignas tgirian strusch lur vignas.

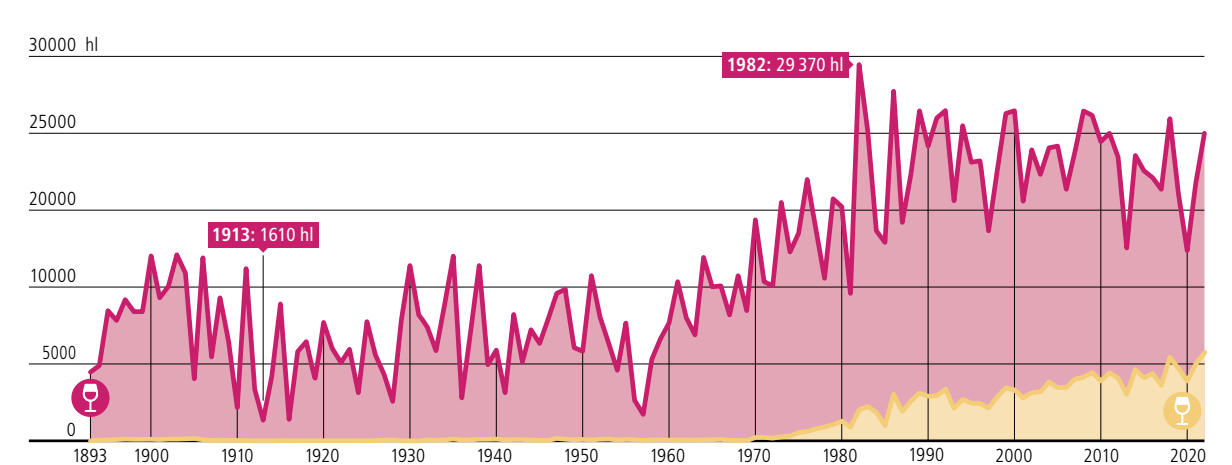
15.08 **Biera engiadinaisa daventa in hit**
Las duas bierarias engiadinaisas concurrentas – manadas mintgamai d'in dals frars Campell – en sa convegnidas ad in cunfin strict a La Punt per la vendita da biera. Quest cunfin è vegnì aboli, cura ch'ìls ustiers sur- e sutvart vulevan retrair biera da Schlarigna resp. da Susch, per evitar uschia, ch'els empostian biera a Tavau u a Cuira. Ozendi numnass ins ina tala convegna in cartel.

15.09 **Cura ch'i vegniva anc fatg vendemia a Cuira**
Enturn 1930 disponiva Cuira mo anc da ca. 20 ha surfatscha da vignas, quai correspunda a main ch'in tschintgavel dal 1733. L'onn 2022 importava la surfatscha anc ca. 7,25 ha – main che 2% da la surfatscha totala en la Val dal Rain Grischuna – cun ina racolta da passa 49 300 kilos.

15.05 **Racolta da vin, 1893–2022**
La racolta da vin variescha fitg e dependa da malsognas da las vits, dal clima e da l'aura. Igl è da constatar ch'ella s'augmenta per 4,5 giadas en 130 onns. Quest svilup è d'attribuir cunzunt a la mecanisaziun creschenta, a la differenziaziun da las spezias d'ivas ed a l'accumpagnament professional tras il Plantahof. Il pli pauc han ins racoltà 1913 (1610 hl) ed il pli bier 1982 (29 370 hl).

Racolta vignas, 1893–2022 en hectoliters

